

Колот А. М.,

д-р екон. наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи,
kolot@kneu.edu.ua

Герасименко О. О.,

канд. екон. наук, доцент,
кафедра управління персоналом та економіки праці,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»
gerasimenko_o_o@ukr.net

Колот А. М.,

д-р экон. наук, проф.,
проректор по научно-педагогической работе,

Герасименко О. А.,

канд. экон. наук, доцент,
кафедра управления персоналом и экономики труда,
ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана»

Kolot A. M.,

ScD in Economics, Professor,
Vice rector in Charge of Research and Academic Affairs,

Herasymenko Oksana,

PhD in Economics, Associate Professor,
Personnel Management and Labour Economics Department,
SHEI «Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman»

СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА: ГЕНЕЗИС ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

СОЦИАЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВО: ГЕНЕЗИС И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

SOCIAL WELFARE STATE: GENESIS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

У статті аналізується феномен соціальної держави від витоків теоретичного осмислення її природи та атрибутів до сучасних траєкторій модернізації класичних моделей. Наведено авторські судження щодо причин і факторів еволюції, функцій і напрямів діяльності, сучасних проблем і перспектив розвитку держави соціального типу. Виокремлено характерні риси постіндустріальної соціальної держави. Ключова квінтесенція статті – становлення нової моделі соціальної держави у відповідь на глобальні виклики сьогодення.

В статье анализируется феномен социального государства от истоков теоретического осмысления его природы и атрибутов до современных траекторий модернизации классических моделей. Приведены авторские суждения о причинах и факторах эволюции, функциях и направлениях деятельности, современных проблемах

и перспективах развития государства социального типа. Выделены характерные черты постиндустриального социального государства. Ключевая quintэссенция статьи – становление новой модели социального государства в ответ на нынешние глобальные вызовы.

The key quintessence of the article is the formation of a new model of social welfare state in response to global challenges of today. The authors performed a retrospective analysis of the phenomenon of social welfare state, starting with the origins of theoretical understanding of its nature and finishing with modern trajectories of modernization of classic models. Design of the concept of the social welfare state has been substantiated. Typology of social welfare states has been generalized and key features of such states have been disclosed. The necessity of consideration of modern nature and evolution of the social welfare state in the context of content and modernization of the «European social model» has been proved. An author's judgment on the causes and factors of evolution, functions and areas of activity, current problems and prospects of development of the social welfare state has been given. The purpose of this article is to determine strategic guidelines of development of social welfare state under the conditions of formation of the post-industrial society. The idea of strengthening the role of «market – state – business» triad in ensuring sustainable socialized development has been substantiated. Scientific novelty of the study lies in theoretical justification of application of new model of social welfare state as a symbiosis of a neo-paternalistic political platform and ideological foundations of the state of social investments. The practical significance of the study results is shown in the argumentation of priorities of post-industrial social welfare-type state. It has been concluded that the new model of social welfare state has to unite the potential of the state, mixed economy of social support, public governmental structures and institutes of civil society. Further scientific researches will explore mechanisms of the functioning of social welfare state under the conditions of globalization and formation of new economy and post-industrial society.

Ключові слова. Соціальна держава, моделі соціальної держави, класичні моделі соціальної держави, європейська соціальна модель, неопатерналістська соціальна держава, держава соціальних інвестицій.

Ключевые слова. Социальное государство, модели социального государства, классические модели социального государства, европейская социальная модель, неопатерналистское социальное государство, государство социальных инвестиций.

Key words. Welfare state, models of welfare state, classic models of welfare state, european social model, neo-paternalistic social welfare state, state of social investment.

Вступ. Ідея соціальної держави має довгу та складну історію, в якій переплетені толерантні та критичні підходи до переформатування ролі і функцій держави у вирішенні соціальних проблем. Комплекс чинників як внутрішнього, так і зовнішнього походження, динамічність змін у всіх сферах суспільного буття обумовлюють необхідність перегляду не лише сутнісних характеристик соціальної держави, а й обґрунтування сучасних модернізацій концепту держави як соціального інституту загалом. На нинішньому етапі одним з найактуальніших завдань, що постало перед політикумом і науковим середовищем, є пошук шляхів забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку за використання потенціалу державного впливу.

Витоки теоретичного осмислення сутності соціальної держави закладено у працях мислителів Давнього Китаю, Давньої Греції та Давнього Риму. Міркування про конструкцію соціальної держави можна знайти у творах Платона, Аристотеля, Цицерона, Т. Кампанелли, У. Канта, Г.-В.-Ф. Гегеля, К. Маркса. Вважається, що науковий пріоритет у теоретичній конструкції соціальної держави належить німецькому вченому Лоренцу фон Штейну. На його думку, визначальними ознаками соціальної держави є абсолютна рівність прав усіх класів, свобода, економічний і соціальний прогрес усіх громадян, а гармонізація

класових суперечностей може бути досягнута взяттям державою на себе обов'язків щодо поліпшення умов життя працівників найманої праці [49]. Ідеї Л. фон Штейна набули дальшого розвитку в працях А. Вагнера (у науковий обіг упроваджено поняття «держава загального добробуту»), Ф. Наумана та Ю. Оффнера (обгрунтовано завдання держави щодо матеріальної та моральної підтримки нижчих класів через широкі соціальні реформи).

Фундаментальне наукове обгрунтування ідеї соціальної держави в різні періоди розвитку суспільства викладено у творах В. Бевериджа [48], Д. Белла [2], Е. Гідденса [37], Л. Ерхарда [28], Д. Мюрдаля [16], Дж. Ролза [19], Р. Тітмус [50], Ф. Хайека [40], Й. Штрассера [27] та інших авторів. Сучасні іноземні дослідники соціальної держави, зокрема К. Еспін-Андерсен [34], П. Пірсон [46], Дж. Бонолі [31], П. Козловські [45], Ф. Г. Кастельс [32], виокремлюють головні моделі соціальної держави, які репрезентують різні ідеологічні течії, проте кожна з цих моделей спирається на ідеї соціальної та політичної справедливості, поєднуючи інститут держави та громадянського суспільства.

В українських наукових колах ця проблематика розглядається в еволюційному ракурсі з висвітленням економічних аспектів становлення соціальної держави за умов реформування економіки, глобалізації та формування громадянського суспільства [14], аналізуються механізми реалізації її основних норм і функцій [22]; досліджуються основні суперечності формування соціальної політики та висвітлюється методологія вибору пріоритетів і передумови формування нової моделі соціальної політики [23], а також становлення та розвиток сучасних моделей соціальної держави [5]; наводяться особливості іноземних моделей соціальної держави з акцентом на процесах їх модернізації, пропонується типологізація сучасних моделей соціальної держави за умов глобалізаційних викликів [26]; досліджуються особливості формування та розвитку систем соціального захисту, характер взаємовідносин соціальної держави та громадянського суспільства, специфіка суспільної правосвідомості, національні та культурні відмінності в сучасних європейських соціальних державах [20]; провадиться порівняльний аналіз наявних економічних моделей соціальної держави, розкриваються інституціональні передумови їх реалізації та виокремлюються соціально-економічні чинники, що ускладнюють застосування цих моделей в Україні [17]; обгрунтовуються особливості розвитку України, які перешкоджають позитивному сприйняттю ідей соціальної держави [21]; розкривається бачення майбутнього соціальної держави в реалізації заходів щодо нагромадження та використання людського капіталу як запоруки успішного використання соціальних факторів економічного зростання [3].

Проте досягнутих успіхів як іноземних, так і українських наукових шкіл у цій царині не варто переоцінювати. Змушені констатувати, що не тільки пересічні громадяни, а й науковці з високими ступенями та званнями мають доволі розмите, поверхове уявлення щодо природи, сутності соціальної держави, як і щодо причин її еволюції та можливих наслідків. У наявних теоретичних засновках соціальної держави надто багато як пафосу, так і негативних, упереджених оцінок, штампів, еkleктики. Натомість замало методологічних концептів, кореляції із суміжною проблематикою стійкого розвитку. Бракує і міждисциплінарного підходу щодо пояснення природи та способів розв'язання численних проблем стійкого розвитку під патронатом держави.

Постановка завдання. Наведене вище є свідченням неналежного науково-методологічного опрацювання цієї проблематики, неспроможності багатьох представників наукової спільноти обґрунтовувати, формулювати, врешті-решт, писати просто про складне. Останнє є чи не основною причиною поширення феномена антиномії, який і далі вкорінюється в суспільній свідомості та відтворює стереотипність мислення. Тож наполягали і тепер наполягаємо на тому, що існує потреба з чистого аркуша, по-новому виписати якщо не всі, то більшість категорій, що віддзеркалюють реалії економічного і соціального буття [9]. Це повною мірою стосується і поняття «соціальна держава», і більшості механізмів, процесів, процедур функціонування згаданого інституту.

Автори статті усвідомлюють, що модель соціальної держави індустріальної доби, яка сформувалася за інших умов, а саме: вищих темпів економічного зростання, позитивних демографічних характеристик населення, незначних інституціональних обмежень — потребує модернізації. У період становлення постіндустріального суспільства замість очікуваного апогею розвитку найзріліших форм організації соціальних держав світова практика демонструє втрати в царині соціального розвитку. Однак наявні думки щодо краху соціальної держави є значним перебільшенням.

Що ж насправді відбувається в державах соціального типу? З'ясування цього питання є принципово важливим, адже в Конституції України закріплено норму, що Україна є соціальною державою.

Наша тверда позиція така: потрібно формувати і розвивати нову модель соціальної держави, яка не повинна перетворитися на свою протилежність, — субсидіарну державу.

Результати дослідження. У науковій літературі знаходимо багато визначень соціальної держави, пояснень її природи, утім жодне з них не розкриває повною мірою сутності цього феномену сучасності. Це є одночасно і демонстрацією обмеженості наявних моновизначень і формулювань, і свідченням складності, багатогранності згаданого феномена та потреби задіяння потенціалу міждисциплінарного підходу в процесі дослідження проблематики соціальної держави. Як справедливо зазначає У. Бек, традиційні державно орієнтовані теоретичні конструкції нині перестають виконувати свою пояснювальну функцію, значною мірою перетворюючись у поняття-зомбі — порожні терміни, оперуючи якими соціально-економічні науки виявляються сліпими у світі, що змінюється [1, с. 32].

Що стосується визначень, конструкція яких побудована за схемою: соціальна держава — це держава..., і далі йде констатація її як соціальної, то для нас вони неприйнятні. Тракткування цього суспільного феномена має охоплювати сутнісні характеристики обох компонентів — як держави, так і її соціальної складової. Тобто концепт даного визначення повинен мати приблизно таку конструкцію: соціальна держава — це суспільний інститут, який, існуючи одночасно в багатьох іпостасях: законодавця, власника, гаранта прав і свобод, органа виконавчої влади, посередника, партнера, суб'єкта громадянського суспільства — одночасно та/або поперемінно спрямовує свої повноваження і можливості на реалізацію соціальних цінностей. У найзагальнішому й дещо спрощеному тлумаченні соціальна держава — це інститут, політика якого спрямована на забезпечення гідного життя, рівності прав, вільного розвитку абсолютної більшості населення країни. Становлення держави соціального типу

означає перехід від традиційно пасивної держави, яка опікується підтримкою доходів, до держави, яка прямо та опосередковано сприяє формуванню економічних можливостей і перспектив стійкого соціального розвитку.

Слід розрізняти державу як проект, як конституційну норму, як бажаний стан, майбутній устрій і соціальну державу як реальність, як сукупність чинних структур, норм, реалізація яких насправді забезпечує досягнення цінностей, проголошених і сприйнятих суспільством. Соціальна держава як феномен, реалізація котрого розпочалася після Другої світової війни, не є уніфікованим явищем та інститутом з однаковими, незмінними властивостями. В іноземній та вітчизняній літературі нині наводяться далеко не однозначні трактування соціальної держави, наголошується на існуванні низки її моделей, що виокремлюються за різними ознаками.

Так, за часом виникнення виділяють класичні моделі, які модернізуються (соціал-демократична, корпоративістська, ліберальна), і неомоделі, які лише формуються і поки не підтвердили готовності до впровадження (зокрема, проект єдиної соціальної моделі ЄС). Сучасні трансформації традиційної соціал-демократичної моделі (у територіальному форматі — скандинавської), котра базується на фінансуванні соціального забезпечення способом прогресивного оподаткування, на державному регулюванні умов праці та мінімізації розриву в доходах індивідів і родин, відбуваються в напрямку до ліберальної моделі, особливістю якої є активізація працездатного населення. Корпоративістська модель (модель Бісмарка, континентальна) як така, що вважається перевантаженою соціальними послугами, трансформується за вектором підтримки самозайнятості та тимчасової зайнятості, розширення приватного сектора в соціальній сфері, підвищення рівня страхових, пенсійних і медичних внесків. Ліберальна (залишкова, плюралістична) модель соціальної держави, що стала концептуально-інституціональною платформою соціального розвитку США, базується на максимальному використанні ринкових механізмів у вирішенні соціальних проблем, поєднуючи короткострокові заходи для якнайшвидшого виходу з фінансово-економічної кризи та перспективного реформування. Американський досвід функціонування ліберальної моделі соціальної держави підтверджує необхідність тісної взаємодії державних, приватних, громадських структур, кожного працездатного громадянина у вирішенні соціальних проблем за збереження координаційної та контрольної ролі держави [13, с. 189–190]. Модернізовані елементи класичних моделей соціальної держави покладено в основу конструювання єдиної європейської соціальної моделі, в яку імplementовано корпоративну соціальну відповідальність і партнерство між державним і приватним секторами, а пріоритетами стають збалансованість економічного та соціального розвитку, активна політика зайнятості, ефективність державної соціальної політики, соціальний діалог і соціальна активність, реалізація таких цінностей, як рівність, солідарність і субсидіарність [13, с. 192].

Відомою є типологія соціальних держав за Г. Еспін-Андерсеном, який пропонує вирізняти ліберальну (мінімалістську) модель англомовного світу, консервативну (доходозаміщувальну) модель держави добробуту континентальної частини Західної Європи, соціал-демократичну модель (егалітарні та всеосяжні держави добробуту Скандинавії) [34, с. 37]. При цьому критеріями класифікації є декомодифікація (міра, якою соціальна політика держави пом'якшує соціаль-

но-майновий поділ населення та надає індивідові можливість підтримувати певні стандарти існування незалежно від його участі у створенні матеріальних благ) та глибина майнового розшарування у суспільстві [17, с. 35].

На основі формули соціальної держави, яка вперше на конституційному рівні була прописана в Основному Законі ФРН, західні вчені виокремлюють такі три моделі соціальної держави: *позитивну державу* (США), в якій соціальна політика держави є засобом контролю; *власне соціальну державу* (Великобританія), в якій соціальна політика держави є засобом забезпечення повної зайнятості; *державу добробуту* (Нідерланди), в якій соціальна політика держави функціонує як засіб забезпечення рівності, кооперації й солідарності [15, с. 30].

Моделі соціальної держави на європейському континенті, як зазначає В. М. Геєць, значно різняться як за змістом, так і за результативністю. Згідно з класифікацією академіка РАН С. Рогова, репрезентованою на Московському економічному форумі в березні 2013 р., ці моделі такі: англосаксонська (лібералізм + популізм); скандинавська (соціал-демократія); західноєвропейська (соціал-демократія + християнська демократія); південноєвропейська (спадщина фашизму + популізм); східноєвропейська (спадщина соціалізму + неолібералізм) [3, с. 14].

У документах Європейської комісії виокремлюють континентальну (або бісмарковську), англосаксонську (модель Бевериджа), скандинавську (північну) та південноєвропейську (середземноморську) моделі [26]. Відмітними рисами східноазійської моделі є те, що держава не відповідає за розвиток людського потенціалу, а також активна участь домогосподарств, приватних корпорацій, фірм і суспільних фондів у соціальному захисті індивідів [17, с. 35].

Як і будь-яке суспільне явище, соціальна держава конкретної країни формувалася, а нині еволюціонує під впливом низки факторів: політичного устрою, рівня економічного розвитку, традицій, історико-культурного контексту, геополітичних обставин, низки інших, не менш значущих, детермінантів розвитку.

Аналіз майже 40 конституцій країн, які в тій чи тій редакції закріпили інститут соціальної держави, дає змогу виокремити такі її атрибути:

- широке державне втручання регуляторного характеру в соціально-економічні процеси, формування соціально відповідальних політичних інститутів;
- соціальна спрямованість економічної політики, соціалізація державного бюджету;
- наявність і функціонування інститутів громадянського суспільства;
- рівні можливості для всіх громадян у реалізації своїх прав;
- наявність систем державних соціальних трансфертів, соціального захисту, соціального забезпечення, соціального страхування;
- проведення активної політики держави на ринку праці;
- сприяння держави розвитку системи соціального партнерства;
- розвиток демократії та правової держави;
- доступність соціальної підтримки для всіх категорій населення.

Іноземні автори справедливо наголошують на тому, що концепцію соціальної держави слід відрізнити як від традиційного кейнсіанського підходу до формування й реалізації соціальної політики, що передбачає захист доходів і зайнятості, так і від неоліберального підходу, базованого на дерегулюванні і комодифікації [англ. commodification — від commodity (товар)] людської праці [41].

Активний процес формування соціальних держав розпочався на теренах Європи наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. Заведено вважати, що це був період розбудови соціальних держав класичного зразка. До відмітних характеристик класичної моделі соціальної держави належать такі:

- високі витрати роботодавців та держави на заробітну плату (50–60 % ВВП і вище);
- помірна диференціація доходів (співвідношення доходів 10 % найбідніших і 10 % найзаможніших не перевищує 1:10);
- розвинуті системи соціального страхування, витрати на яке становлять не менше ніж 12–15 % ВВП, і соціального захисту, асигнування на яке (включаючи соціальне страхування) дорівнюють 20–25 % ВВП;
- значна частка витрат у складі державного бюджету на охорону здоров'я (7–9 % ВВП) та освіти (4–6 % ВВП).

Наведені характеристики досягаються проведенням активної державної соціальної політики, яка передбачає:

- спрямованість державної соціальної діяльності не тільки на захист людини від соціальних ризиків, а й на недопущення надмірної матеріальної нерівності;
- забезпечення високого рівня соціальної допомоги економічно неактивному населенню;
- створення передумов для забезпечення зайнятості та гідного життя економічно активному населенню;
- надання громадянам доступу до якісної освіти, охорони здоров'я, а отже, створення можливостей для формування потужного людського капіталу.

Одна із принципово важливих особливостей класичної соціальної держави — поширення її впливу на абсолютну більшість населення. Фінський учений П. Куусі з цього приводу свого часу наголошував: якщо дотепер держава мала на меті захист лише «слабких» і «нужденних», то нині вона орієнтується на всю націю і перетворилася на «національне надбання».

У контексті проблематики, що досліджується, вважаємо за потрібне підкреслити принципову авторську позицію: необхідність розгляду сучасної природи та еволюції соціальної держави на межі двох тисячоліть у контексті змісту й модернізації феномена, який дістав назву «європейська соціальна модель» (ЄСМ). Ідеологічним і методологічним засновком такої позиції є переконання в тому, що саме ЄСМ — ключовий елемент соціально обумовленого державного устрою. Параметри цієї моделі є водночас і характеристиками сучасної держави соціального типу. Не випадково навколо феномена ЄСМ точаться не менш активні дискусії, ніж навколо інституту соціальної держави.

У розвитку заявленого концепту зазначимо, що ключовими характеристиками соціальних держав, які сформувалися в Європі в другій половині ХХ ст., є соціальні їх компоненти, які є складниками ЄСМ. Відомі сучасні науковці — німець Юрген Хабермас і француз Жак Дерріда — у 2003 р. оприлюднили відкритого листа, присвяченого майбутньому Європи. Розмірковуючи над відмінностями між країнами Європи і США, Хабермас і Дерріда акцентують увагу на визначальних рисах соціальної держави, якими вони вважають гарантії соціального захисту, довіру до цивілізованого впливу держави та здатність держави виправляти недоліки ринкової системи [4, с. 101].

Дані табл. 1 переконують у тому, що державні витрати на соціальний захист у країнах ОЕСР (без урахування фінансування освіти, охорони здоров'я тощо) залишалися на високому рівні й у 2013 р. і в групі цих країн становили близько 22 % ВВП. У низці країн цей показник був значно вищий у 2013 р.: в Австрії — 28,3 %, Бельгії — 30,7 %, Данії — 30,8 %, Фінляндії — 30,5 %, Франції — 33,0 %, Італії — 28,4 %, Швеції — 28,6 %. Частка витрат на соціальний захист у загальних державних видатках у країнах ОЕСР у 2011 р. (табл. 2) дорівнювала в середньому 35,6 %. У розрізі країн цей показник коливався від 13,1 % у Кореї, 21,3 % у США до 42,7 % у Японії, 43,2 % у Люксембурзі, 43,1 % у Фінляндії. Слід наголосити на тому, що загальні витрати держав – країн ОЕСР на реалізацію соціальної політики значно вищі й уміщують, крім видатків на соціальний захист, витрати на освіту, охорону здоров'я тощо. З даних табл. 2 випливає, що ще 14,5 % державних витрат припадає на охорону здоров'я, 12,5 % — на освіту, 2,7 % — на фінансування рекреації, культури і релігії, 1,6 % — на житло та комунальні послуги. Отже, загалом частка витрат на реалізацію соціальної політики у структурі державних витрат у країнах — членах ОЕСР досягла у 2011 р. 67 %.

Таблиця 1

ДЕРЖАВНІ ВИТРАТИ НА СОЦІАЛЬНІ ВИПЛАТИ В КРАЇНАХ ОЕСР, % ВВП

Країна	Рік							
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Австралія	16,5	16,4	17,8	17,8	17,9	18,2	18,8	19,5
Австрія	26,8	26,3	26,8	29,1	28,9	27,9	27,9	28,3
Бельгія	26,0	26,0	27,3	29,7	29,5	29,7	30,5	30,7
Канада	16,7	16,8	17,6	19,2	18,7	18,1	18,1	18,2
Чилі	9,3	9,4	9,6	11,3	10,8	10,4	10,2	-
Чехія	18,3	18,1	18,1	20,7	20,8	20,8	21,0	21,8
Данія	27,1	26,5	26,8	30,2	30,6	30,6	30,8	30,8
Естонія	12,7	12,7	15,8	20,0	20,1	18,2	17,6	17,7
Фінляндія	25,8	24,7	25,3	29,4	29,6	29,2	30,0	30,5
Франція	29,8	29,7	29,8	32,1	32,4	32,0	32,5	33,0
Німеччина	26,1	25,1	25,2	27,8	27,1	25,9	25,9	26,2
Греція	21,3	21,6	22,2	23,9	23,3	24,4	24,1	24,1
Угорщина	22,8	23,0	23,1	23,9	22,9	21,9	21,6	21,6
Ісландія	15,9	15,3	15,8	18,5	18,0	18,1	17,6	17,2
Ірландія	16,1	16,7	19,7	23,6	23,7	23,3	22,4	21,6
Ізраїль	15,8	15,5	15,5	16,0	16,0	15,8	15,8	15,8
Італія	25,0	24,7	25,8	27,8	27,7	27,5	28,0	28,4
Японія	18,5	18,8	19,8	22,2	22,3	—	—	—

Країна	Рік							
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Корея	7,5	7,7	8,4	9,6	9,2	9,1	9,3	—
Люксембург	21,8	20,3	20,8	23,6	23,0	22,6	23,2	23,4
Мексика	7,0	6,9	7,4	8,2	8,1	7,7	7,4	—
Нідерланди	21,7	21,1	20,9	23,2	23,4	23,4	24,0	24,3
Нова Зеландія	18,9	18,6	19,8	21,2	21,3	21,4	22,0	22,4
Норвегія	20,3	20,5	19,8	23,3	23,0	22,4	22,3	22,9
Польща	20,8	19,7	20,3	21,5	21,8	20,5	20,6	20,9
Португалія	23,0	22,7	23,1	25,6	25,4	25,0	25,0	26,4
Словаччина	16,0	15,7	15,7	18,7	19,1	18,1	18,3	17,9
Словенія	20,8	19,5	19,7	22,6	23,6	23,7	23,7	23,8
Іспанія	21,1	12,3	22,9	26,0	26,7	26,4	26,8	27,4
Швеція	28,4	27,3	27,5	29,8	28,3	27,6	28,1	28,6
Швейцарія	19,3	18,6	18,5	—	20,6	19,5	18,8	19,1
Туреччина	10,0	10,5	10,7	12,8	—	—	—	—
Великобританія	20,3	20,4	21,8	24,1	23,8	23,6	23,9	23,8
США	16,1	16,3	17,0	19,2	19,8	19,6	19,7	20,0
Середнє за ОЕСР	19,5	19,2	19,9	22,1	22,1	21,7	21,8	21,9

Джерело: Social expenditure: Aggregated data, OECD Social Expenditure Statistics (database), 2014 Social issues: Key tables from OECD – OECD 2013.

Таблиця 2

СТРУКТУРА ДЕРЖАВНИХ ВИТРАТ У КРАЇНАХ ОЕСР ЗА ФУНКЦІЯМИ, 2011 р., %

Країна	Загальні держані послуги	Оборона	Громадський порядок та безпека	Економіка	Охорона навколишнього середовища	Житло та комунальні послуги	Здоров'я	Рекреація, культура та релігія	Освіта	Соціальний захист
Австралія	12,5	4,1	4,8	11,4	2,6	1,8	19,2	2,1	14,5	27,1
Австрія	13,1	1,4	2,9	10,5	1,0	1,2	15,3	2,0	11,0	41,6
Бельгія	15,0	1,8	3,4	12,3	1,4	0,7	14,8	2,4	11,6	36,6
Чехія	10,7	2,1	4,3	13,9	3,1	1,9	18,1	2,9	11,4	31,7
Данія	13,7	2,4	2,0	6,1	0,7	0,6	14,5	2,8	13,5	43,8

Країна	Загальні держані послуги	Оборона	Громадський порядок та безпека	Економіка	Охорона навколишнього середовища	Житло та комунальні послуги	Здоров'я	Рекреація, культура та релігія	Освіта	Соціальний захист
Естонія	8,4	4,1	5,6	12,0	-0,9	1,6	13,3	5,0	16,9	34,2
Фінляндія	13,3	2,6	2,7	8,8	0,5	1,0	14,2	2,2	11,6	43,1
Франція	11,5	3,2	3,1	6,3	1,9	3,4	14,7	2,5	10,8	42,6
Німеччина	13,6	2,4	3,5	7,8	1,5	1,2	15,5	1,8	9,4	43,3
Греція	24,6	4,6	3,3	6,2	1,0	0,4	11,6	1,2	7,9	39,3
Угорщина	17,5	2,3	3,9	14,4	1,5	1,6	10,4	3,5	10,5	34,5
Ісландія	17,8	0,1	3,1	12,4	1,3	0,7	16,1	7,0	17,1	24,6
Ірландія	11,4	0,9	3,7	16,4	2,1	1,3	15,6	1,8	10,9	35,9
Ізраїль	14,7	14,7	3,8	5,8	1,5	1,0	12,3	3,9	16,5	25,9
Італія	17,3	3,0	4,0	7,1	1,8	1,4	14,7	1,1	8,5	41,0
Японія	11,0	2,2	3,1	9,8	2,9	1,8	17,3	0,8	8,4	42,7
Корея	15,2	8,6	4,2	20,1	2,4	3,3	15,2	2,2	15,8	13,1
Люксембург	11,4	1,0	2,5	9,9	2,8	1,8	11,4	4,0	12,1	43,2
Нідерланди	11,2	2,7	4,2	10,9	3,3	1,2	17,0	3,5	11,6	34,5
Норвегія	9,7	3,6	2,2	9,6	1,5	1,6	16,5	2,9	12,6	39,8
Польща	13,4	2,7	4,2	13,0	1,6	2,0	10,9	3,0	12,8	36,6
Португалія	17,1	2,7	4,0	8,2	1,1	1,3	13,8	2,2	12,9	36,7
Словаччина	15,4	2,7	6,4	9,8	2,7	2,6	15,5	3,0	10,6	31,3
Словенія	12,4	2,3	3,3	11,4	1,6	1,3	13,5	3,7	13,2	37,3
Іспанія	12,5	2,3	4,8	11,6	2,1	1,3	14,1	3,3	10,5	37,4
Швеція	14,4	2,9	2,7	8,2	0,7	1,5	13,7	2,2	13,3	40,5
Швейцарія	9,9	2,9	5,0	13,7	2,3	0,6	6,1	2,6	17,9	39,0
Туреччина	16,4	4,1	5,2	11,9	1,1	3,5	12,1	2,3	11,4	31,9
Великобританія	11,6	5,1	5,3	5,3	2,0	1,8	16,5	2,1	13,4	36,8
США	12,4	11,7	5,5	9,4	0,0	2,1	21,4	0,7	15,5	21,3
ОЕСР	13,6	3,6	3,9	10,5	1,6	1,6	14,5	2,7	12,5	35,6

Джерело: OECD National Accounts Statistics (database).

Визнаючи значущість виокремлених раніше рис соціальної держави, констатуємо, що й вони невичерпні та не дають комплексного уявлення про державу, яка за певних умов та обставин набуває статусу соціальної. Принципово важливим є усвідомлення того, що згадані раніше умови й обставини перманентно змінюються, а отже, характеристики соціальної держави розвиваються та наповнюються новим змістом.

Зазначимо, що європейська соціальна модель — це не уніфікований набір соціальних компонентів; вона має як спільні риси незалежно від географії її впровадження, так і відмінності, обумовлені національними традиціями певної країни, рівнем її економічного розвитку, політичними вподобаннями панівної еліти тощо. Пріоритетними складовими та соціальними цінностями цієї моделі є:

- розподіл ризиків через систему соціального страхування;
- неприпустимість значної економічної й соціальної нерівності;
- захист прав працівників, культивування в суспільстві почуття взаємної відповідальності й солідарності.

Ще раз нагадаємо, що становлення в Європі держав соціального типу безпосередньо пов'язане з розвитком так званої європейської моделі. Остання й у структурному, й у змістовому плані не є монолітом з єдиними, типовими, незмінними компонентами. Насправді ЄСМ — це симбіоз як єдиних, так і специфічних цінностей, поєднаних у кожній країні по-своєму.

Безперечно, кожна держава соціального типу соціальна по-різному. Характер, масштаби, послідовність, стратегія соціальних реформ у кожній країні мала і має свої особливості. Останні визначаються не тільки економічними чинниками й обставинами соціально-економічного характеру, а й ментальністю населення, його традиціями, специфікою політичної культури тощо. Тому автори статті прагнули виокремити лише загальні тенденції змін у виробленні соціальної політики і практики її реалізації.

Причини кризи класичної соціальної держави індустріального типу в економічній літературі часто подаються спрощено й упереджено. При цьому акцентується увага здебільшого на зростанні бюджетного навантаження, дедалі більшій участі держави в перерозподільних відносинах, що начебто перевищує допустимі межі. Наголошується й на тому, що ще на межі XIX–XX ст. масштаби перерозподілу доходів за участі держави були невеликі і поширювалися на нечисленні групи населення, а вже на початку XX ст. ситуація різко змінилася. Підкреслюється, що населення значною мірою охоплене системами освіти, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення за активної участі держави в соціальних видатках. А далі — простий, а точніше, спрощений рецепт. Оскільки демографічна ситуація погіршується і частка тих, хто надає ресурси для перерозподілу, скорочується, а кількість реципієнтів збільшується, то потрібна нова модель соціальної держави, яка має тяжіти до держави субсидіарного типу. Безумовно, певну послідовність міркувань ми бачимо, але чому бракує системного погляду на проблематику стійкого розвитку? Чому не наголошується на такому: будь-яке суспільство або його окрема структура може мати потенційні конкурентні переваги лише за умови наявності потужного людського капіталу? Процес формування цього капіталу має охоплювати не окремі верстви, а абсолютну чисельність населення. Постають логічні запитання: чи можна сформувати потужний людський капітал абсолютної більшості населення за

умови формування субсидіарної держави? Чи не шукаємо ми (а точніше, ті, хто домагається модернізації через десоціалізацію) найбільш простих рецептів і моделей розбудови постіндустріальної соціальної держави?

Соціальна держава зразка початку XXI століття справді потребує модернізації, задіяння інших принципів і механізмів функціонування галузей, що забезпечують соціальний розвиток. Дрейф до соціальної держави нового типу має на меті створення ліпших умов для захисту населення від нових соціальних ризиків, адаптації громадян, домогосподарств і суспільства загалом до структурних трансформацій. Коли йдеться про соціальну державу, то цим стверджується, констатується, що цей інститут, ця складова суспільного устрою відіграє провідну або одну з провідних ролей у забезпеченні стійкого соціального розвитку.

Еволюція соціальної держави та тенденції її розвитку. Якщо досліджується еволюція, тобто зміни, перетворення, то треба аналізувати трансформації у царині як «соціального», так і «державного». Ідеться про те, що на виході мають скластися чіткі уявлення, а що конкретно змінюється у соціальній сфері, — напрями, структура, акценти, пріоритети, об'єкти власне соціального. Водночас слід мати чітке уявлення про зміни в діяльності держави, тобто чого більше (менше) — держави як владної структури чи держави як партнера, учасника колективних, консолідованих дій. Оскільки соціалізована, соціально відповідальна діяльність має здатність «переливатися», ставати «плинною», не моно-, а багатосуб'єктною, то науковий аналіз повинен охоплювати соціальне буття всього суспільства. Має з'явитися нова, узагальнена категорія (чи відновлена), скажімо, «соціальний розвиток суспільства», «соціальне суспільство», «суспільство добробуту», «суспільство соціальних можливостей» тощо.

Вельми важливо, щоби соціальність держави розглядалася крізь призму цінностей, які сповідує держава, і цінностей, які вона реалізує на практиці. В ідеалі не має бути відмінностей між проголошеним, задекларованим і тим, що реалізується на практиці. Наявні асиметрії, які є не винятком, а скоріше, правилом, свідчать про рівень «моральності» держави.

Один з найбільш авторитетних дослідників теорії і практики діяльності соціальної держави Г. Еспін-Андерсен, синхронна типологія якого набула широкого визнання, підсумовуючи зміни у функціях, характері соціальної держави на межі двох тисячоліть, зазначає, що політичні сили практично всіх розвинених країн і далі зберігають принципи соціальної держави. Модернізація деяких напрямів соціальної діяльності, на думку дослідника, не має принципового характеру, і соціальні держави як інститути зберігають свої завоювання та вплив на соціальний розвиток [33, с. 265–266]. Але є багато дослідників соціальної тематики, які вважають, що сучасні умови та тенденції трансформації соціальної політики і можливості її реалізації обумовлюють потребу концептуального перегляду як теорії, так і практики функціонування соціальної держави [38].

Утім автори статті не підтримують крайніх оцінок щодо сучасного стану та тенденцій розвитку соціальної держави і наполягають на необхідності неупередженого, виваженого аналізу природи, першопричин, які диктують потребу модернізації функцій та напрямів діяльності держави соціального типу. У розвиток викладеного зазначимо, що період, коли інтенсивно формувалися соціальні держави класичного типу (кінець 50-х – початок 60-х років минулого століття), характеризувався низкою сприятливих умов економічного, демографічного, по-

літичного характеру. І серед них — високі темпи економічного розвитку, домінування політичних настроїв соціал-демократичного спрямування, наявність передумов для розвитку соціального партнерства; переважання позитивних тенденцій демоекономічного розвитку та культивування цінностей довіри, солідарності, трудової етики тощо. При цьому підкреслимо, що повоєнний період аж до середини 1980-х рр. був «золотим» у сенсі досконалості соціально-трудова відносин, які мали стійку позитивну динаміку розвитку.

Проте в останні два десятиліття ХХ ст. (а за деякими параметрами і дещо раніше) виявилася синергетика негативних, небажаних тенденцій соціально-економічного, соціально-трудова, демоекономічного характеру, як-от:

- уповільнення темпів економічного розвитку;
- зниження народжуваності, яка у більшості країн Європи не забезпечує навіть простого відтворення населення, інтенсивне постаріння останнього;
- зростання міграційних потоків, яке часто-густо загострювало соціальні проблеми, а в останні два роки набуло загрозливих масштабів та межує з глобальною соціальною катастрофою;
- збільшення кількості родин з одним з батьків, кількості самотніх людей, частки малозабезпечених жінок і дітей.

Один з видатних фахівців із проблематики європейського соціального розвитку Андре Сапір ще у 2003 р. заявив, що життєздатність «європейської моделі» викликає дедалі більше сумнівів [29, с. 97]. Заслуговують на увагу висновки тих авторів, які зміни в політиці соціальної держави, трансформацію останньої пов'язують передусім з новим форматом сучасної глобальної економіки та постіндустріального суспільства, з потребою набуття конкурентних переваг. Так, наприклад, Ш. Марклунд необхідність модернізації соціальної держави та перегляду її соціальної політики пов'язує з потребою підвищення продуктивності і конкурентоспроможності національної економіки [43, 10].

У наукових публікаціях, що містять детальний аналіз проблем соціальної держави і перспектив її розвитку, чимраз частіше акцентується увага на необхідності радикальних модернізаційних змін у цій царині, які мають передбачати рух до «держави можливостей» [38]. За цими змінами можна чітко побачити іншу ієрархію напрямів соціальної діяльності, надання пріоритету не соціальній підтримці, а соціальним інвестиціям у розвиток людського капіталу. За нових масштабів та ролі соціальних інвестицій, що досягаються за безпосередньої та опосередкованої участі держави, відбувається становлення нового типу цього суспільного інституту, який набуває дедалі більшої ролі у формуванні можливостей і перспектив стійкого розвитку.

Концепт держави соціальних інвестицій став широко обговорюватися наприкінці 1990-х рр. як альтернатива неоліберальній соціальній риториці, що домінувала у політичних колах та формувала економічне мислення після 1970-х рр. [42; 44], що має на меті подолати невдачі неолібералізму 1980-х – 1990-х рр. на ниві соціальної політики. Держава соціальних інвестицій не є антиподом ані класичної соціальної держави, ані її неоліберальної моделі, що інтенсивно імплементувалась у практику соціального устрою починаючи з 1980-х років. Ідеологічним її підґрунтям є визнання необхідності обмеження суто ринкового підходу щодо вирішення соціальних проблем та потреби інтеграції соціальної й економічної політики, державної участі в подоланні провалів ринку та одночас-

ного досягнення стійкої динаміки розвитку. У змістовному плані особливістю держави соціальних інвестицій є акцент у державній політиці на розвитку людського і соціального капіталу, проведенні активної політики зайнятості, стимулюванні переходу від «соціалки» до активної трудової діяльності. Соціальна сфера, в якій значною мірою формується людський капітал, перестає бути суто витратним інститутом, оскільки соціальні витрати здебільшого трансформуються в соціальні інвестиції.

Емпіричні дослідження не підтверджують теоретичних постулатів щодо негативного впливу державних соціальних витрат на економічне зростання та набуття конкурентних переваг. Поширені в економічних виданнях твердження щодо негативного державного втручання в економічний розвиток, як і постулати щодо зниження економічного зростання та конкурентних переваг у разі збільшення абсолютних і відносних показників державних соціальних витрат, *не мають емпіричного підтвердження*. Так, емпіричні дослідження залежності витрат на соціальне забезпечення та темпів економічного зростання, виконані на основі даних 61 країни, та панельні дослідження за 20 індустріально розвиненими країнами продемонстрували, що там, де така залежність виявлена, вона є позитивною [30].

На підтвердження викладеного зазначимо: досвід країн Північної Європи, економічні системи яких мають одні з найвищих у світі показники конкурентоспроможності, не підтверджує негативного впливу суспільного сектора на конкурентоспроможність суспільства. У програмних документах країн ОЕСР наголошується на тому, що соціальні інвестиції і передусім ті, що спрямовуються на розвиток людського капіталу, відіграють ключову роль у стримуванні соціальної нерівності, сприяють прирощенню трудового потенціалу та майбутніх доходів. Саме соціальні інвестиції можуть узгодити економічні та соціальні цілі [35]. Варто зазначити, що на початку 2013 р. Європейська комісія ухвалила спеціальне комюніке щодо соціального інвестиційного пакета (the Social Investment Package). Цей документ є складником європейської стратегії зростання, яке має досягатися на основі інтенсифікації інвестицій у людський капітал. Європейська комісія не тільки закликала країни-члени ЄС підтримувати рівень соціальних витрат, а й зафіксувала зобов'язання виділяти 25 % коштів соціальних фондів на соціальні інвестиції та 20 % коштів Європейського соціального фонду — на боротьбу з бідністю [36].

Відомий соціолог сучасності, дослідник проблем розвитку Європи Е. Гідденс на основі глибокого аналізу тенденцій і домінант соціально-економічного розвитку на європейському континенті дійшов висновку, що соціальній державі слід трансформуватись у державу соціальних інвестицій, яка опікується створенням матеріальних благ, а не тільки збирає уламки того, що залишається після руйнування системи. У державі соціальних інвестицій реалізується перехід від негативного до позитивного соціального забезпечення. Беверидж свого часу говорив про лікування вже наявних на момент створення системи соціальних і економічних недугів, підкреслюючи першочергову потребу боротьби з «п'ятьма небезпеками»: невіглаством, злиднями, нужденністю, неробством і захворюваннями. Нинішнє завдання соціальної держави має полягати в тому, щоб замість боротьби з негативними виявами перейти до реалізації позитивних прагнень. Інакше кажучи, ідеться про сприяння освіті та професійному навчанню,

розквіту, вибору активної життєвої позиції, участі в соціальній і економічній діяльності, веденню здорового і повноцінного способу життя. Значну увагу Беверидж і його видатний послідовник Т. Х. Маршалл приділяли питанням прав громадян. Нині нам слід визнати, читаємо в Е. Гідденса, що соціальне забезпечення передбачає наявність у громадян не тільки прав, але й обов'язків, які мають забезпечуватися системою відповідних стимулів і санкцій [4, 106–107]. Важливим є й такий його висновок: сильна держава у класичному вигляді являла собою систему управління ризиками. Вона надавала гарантії захисту від ризиків, що стосуються, наприклад, здоров'я, трудової зайнятості або особистих життєвих обставин, яким самостійно окремі особи протистояти не могли. Власне, під захистом мала на увазі мінімізація ризику. Однак, коли йдеться про позитивні життєві можливості, стосовно ризиків діє більш тонке і важковловиме поняття, ніж просто захист. Ризикованість дій часто має й позитивну конотацію, особливо за умов швидкозмінного світу. Ми знов повертаємося, — пише Гідденс, — до складного взаємозв'язку між можливістю і ризиком. Нерідко активний ризик здатний забезпечити більшу міру захисту, ніж спроби знизити ризик або уникнути його. Подібне твердження актуальне як щодо більшої частки економічно активного населення, так і щодо роботодавців. Однією зі спроб «упіймати» цю взаємодію є розробка концепції «гнучкого захисту» [4, 107].

Для усвідомлення відмінностей між класичною соціальною державою і державою соціальних інвестицій багато важить така думка Е. Гідденса. Реформою соціальної держави або процесом її трансформації в державу соціальних інвестицій має враховуватися та складова конструкції, яка стосується «держави». У класичній соціальній державі з громадянами обходилися, скоріше, як з пасивними підданими, подібно тому, як обходяться з пацієнтом. На порядок денний має бути винесене питання розширення прав і можливостей користувачів держпослуг та децентралізації прийняття рішень. Слід чітко відрізнити ці процеси від власне приватизації. Вирощування людського і соціального капіталу є або має бути однією з ключових складових систем соціального забезпечення. Звідси — фундаментальна важливість реформи всього освітнього процесу від початкової до вищої школи й освіти протягом усього життя людини. Людський і соціальний капітал життєво важливий не тільки для вирощення активних громадян, але й для їхнього успіху на ринку праці. У зв'язку з цим державі соціальних інвестицій слід активніше втручатися в економічне і соціальне життя країни, ніж це робила традиційна соціальна держава [4, 108–109].

Трансформація соціальних держав класичного типу — це результат перш за все модернізації дотеперішніх систем соціального забезпечення. Класична соціальна держава, — зазначає Е. Гідденс, — була націлена на поліпшення життя людини, яка опинилася за межею бідності. Запобіжна система соціального забезпечення значно більшою мірою скерована на те, щоб не дати людям за цією межею опинитися і допомогти їм не повернутися туди, коли їм вдалося з бідності вирватися. Тут особливої значущості набуває саме «гнучка захищеність»: на відміну від традиційних допомог, нею практикується активний підхід до боротьби з бідністю завдяки поверненню до трудової діяльності через професійну перепідготовку [4, 115].

Аналіз трансформаційних процесів, що відбуваються в країнах ЄС упродовж останніх 10-15 років, засвідчує, що нові моделі соціального забезпечення «пра-

цюють» на випередження, їх завдання — не допустити набуття статусу малозабезпечених значної частки населення, створення умов для повернення до активної трудової діяльності тих, хто перебуває у стані вимушеної незайнятості.

Далі зазначимо, що аналіз причин еволюції соціальної держави був би неповним без розгляду змін, що відбулися й далі відбуваються в соціально-економічній політиці держав країн ЄС та інших розвинених країн під впливом ідеології неолібералізму та економоцентризму. Неупереджений аналіз переконує в тому, що неолібералізм як потужна течія сучасної економічної думки зберігає, а іноді й посилює свій вплив на політикум та економічну еліту країн Заходу. Результатом такого впливу є відтворення тренду десоціалізації соціально-трудова відносин.

Один з парадоксів сьогодення полягає в тому, що після останньої світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр., яка сталася під патронатом та з «благословення» неолібералізму, останній не зійшов зі сцени ухвалення вирішальних політичних і економічних рішень. Однак чому так сталося? Можливо, це випадковість, і ми все ж будемо свідками закінчення періоду домінування неолібералізму? Можливо, участь неолібералізму буде такою самою, як і кейнсіанства, і це вже не за горами?

Відомий дослідник сучасних проблем неолібералізму Колін Крауч із цього приводу стверджує, що неолібералізм залишається ідеологічним підґрунтям економічної системи, яка пережила масштабну кризу і з неї досі не вийшла. У своєму фундаментальному дослідженні «Дивна не-смерть неолібералізму» К. Крауч на запитання, чи не буде такою самою участь неолібералізму, як і кейнсіанства, відповідає: «Ні. Криза кейнсіанства призвела до його краху, а не до перезавантаження, але не тому що його ідеї були фундаментально помилкові, а тому що класи, у чиїх інтересах воно первісно діяло, — працівники фізичної праці, — пережили закономірний для історії упадок, втрачаючи свою соціальну силу. Навпаки, сили, що більше за всіх вигравали від неолібералізму, — глобальні корпорації, особливо фінансового сектора — зберігають свою значущість, яка практично не ставиться під сумнів» [12, 19]. І далі Крауч, використовуючи різноманітні факти й методологічний інструментарій, намагається переконати потенційного читача у тому, що «живучість» неоліберальної теорії та її прикладного інструментарію пов'язана передусім з підвищенням ролі корпорацій (великого бізнесу) у функціонуванні глобальної економіки.

Зазначимо, що наукова спільнота високо оцінила згадану монографію К. Крауча. Чимало вчених справедливо наголошують, що важливою методологічною новацією цієї праці є запровадження її автором у теоретичний і прикладний аналіз сучасної економічної системи третього механізму (крім держави і ринку), що працює на узгодження індивідуальних і групових інтересів, — корпорації. Крауч стверджує, що наявність цієї третьої компоненти дозволяє переосмислити неоліберальну політико-економічну модель, яка вміщує маркетизацію, «приватизоване кейнсіанство» і «шопінг політичних режимів».

Остання світова криза, що трапилася не в останню чергу під впливом ідеологічних підвалин цієї моделі, не тільки не зруйнувала її, але й посилила потужність фінансових установ і великих корпорацій. Тож запровадження в аналіз третього механізму узгодження інтересів — корпорацій — заслуговує на увагу, оскільки на практиці саме цей інститут (корпорація) відіграє одночасно дедалі

більшу і регулятивну, і стабілізаційну, і десоціалізаційну роль. К. Крауч пише, що сучасна транснаціональна корпорація в багатьох випадках виявляється сильнішою за державу. Це призводить до «шопінгу режимів», адже саме корпорація вибирає країни, в які буде спрямовувати інвестиції, маючи своїх представників у органах виконавчої і законодавчої влади. Це вже навіть не «старе добре люб'ювання», а явище більш складне, яке може призвести до непередбачуваних наслідків.

З приводу десоціалізації, що характерна для умов сьогодення, та втрати надбань «золотих» 70-х – 80-х років попереднього століття, К. Крауч зазначає, що неолібералізм набув влади, здобув перемогу над досвідом деяких, хоч і не всіх, країн розвиненого світу, над тридцятьма попередніми роками скорочення соціально-економічної нерівності та підвищення уваги до соціальних потреб і колективних цілей. Це тридцятиліття стало можливим в основному завдяки владі демократичної національної держави. У політичному плані перемога неолібералізму виявилась історичною поразкою лівоцентричної політики, поразкою її ідеї й одночасно її організаційної сили; це була перемога правих і їхньої орієнтації на сильних, багатих і впливових людей, які протистоять будь-яким ідеям про широкі колективні інтереси, що виходять за межі підтримки порядку [12, 240].

Щодо кризи неолібералізму та потреби пошуку нових опор для забезпечення стійкості сучасних моделей соціально-економічного розвитку К. Крауч пише, що нині неоліберальна модель переживає свою власну кризу, і про це свідчить недавній банківський і фінансовий крах. Неолібералізм зношується, і це доля всіх соціально-економічних моделей [12, 241].

У розвиток викладеного доречно зосередити увагу й на такому. Держава є важливим, але не єдиним суб'єктом, що забезпечує соціалізований розвиток. Суб'єктом соціалізованого розвитку є економічно активна людина, бізнес-організації, інші організації, що надають суспільно значущі послуги, а також органи місцевого самоврядування, інститути громадянського суспільства. Зменшення безпосередньої участі держави в забезпеченні соціального розвитку ще не означає, що суспільство стає менш соціалізованим. Не виключено, що інші суб'єкти перебирають на себе соціальні функції, які раніше належали державі, але вони виконують їх не менш успішно. У новій економіці та постіндустріальному суспільстві формується нова за змістом та конфігурацією тріада «ринок – держава – організації (бізнес)». Саме ця тріада, на думку вчених-економістів, які є її прибічниками, має розширити можливості стійкого розвитку. Автори цієї публікації також зробили певний внесок в опрацювання концептуальних засад сучасних підвалин стійкого розвитку економіки та суспільства [8]. Ми поділяємо думку згаданого раніше Коліна Крауча стосовно того, що конфлікт між ринком і державою, який, здавалося б, визначає сутність політичної боротьби в багатьох країнах, насправді відвертає нашу увагу від існування третьої, більш потужної сили, яка здатна істотно вплинути на ринок і державу, а саме корпорацій. Тож у реальності існують три полюси замість двох. Політика початку XXI століття вже не є протистоянням цих трьох сил, вона перетворилася на взаємовигідне їх співіснування, тим самим втілюючи тенденцію минулого століття з посиленням ролі корпорацій у політиці і навіть зміцнення їхньої позиції після світової кризи [18, 302].

І ще раз повторимо, що автори статті є палкими прихильниками ідеї посилення ролі згаданої раніше тріади в забезпеченні стійкого розвитку. У цій тріаді, на наше переконання, особливу місію мають виконувати організації (бізнес). Справді, світ рухається в напрямку мережної координації, горизонтальних зв'язків, оперативного і різнопланового партнерства бізнесових і державних інститутів за інтересами незалежно від географічного положення, сфери адміністративного підпорядкування, масштабів і специфіки діяльності. Водночас маємо наголосити на тому, що становлення нової за змістом і конфігурацією тріади «ринок – держава – організації (бізнес)» автоматично не забезпечує ані стійкого розвитку, ані соціалізації відносин між провідними соціальними силами. Згадана тріада має значні потенційні можливості й перспективи, проте їх реалізація потребує створення та задіяння комплексу організаційних, економічних, правових та інших механізмів і інструментів. Адже ми зі свого досвіду добре знаємо, що все погане трапляється саме собою, а все хороше потребує організації.

Отже, нова конфігурація суспільного феномену «ринок – держава – організації (бізнес)» чекає на глибоке наукове опрацювання. Вкрай важливо поновому, з висоти ХХІ століття, виписати роль і функціональне навантаження кожного зі складників цієї тріади, їх взаємодію у процесі забезпечення стійкого соціалізованого розвитку. Змушені, однак, констатувати, що нині бізнес-організації часто не виправдовують сподівань щодо прориву в напрямку соціально відповідальної діяльності. Якщо казати образно, то дерево соціальної відповідальності бізнесу вкрай повільно приживається на всіх континентах, а якщо й приживається, то погано родить. Очевидно, що коли стає «менше» держави в соціальному розвитку, то це «менше» має бути замінене кимось і чимось. Якщо цього не відбувається, то багато втрачає суспільство загалом і більшість його членів. Держави має бути стільки, скільки треба. Ця формула проста й очевидна за змістом. Утім потребує роз'яснення, що ж слід розуміти під цим «треба». Кліше, яке перекочує з однієї іноземної публікації в іншу, а відтак у вітчизняні видання, є таким. Державне регулювання, або потреба звернення соціуму до послуг держави, пояснюється чотирма основними причинами: недосконалою конкуренцією, неадекватністю інформації, існуванням суспільних благ та наявністю негативних екстерналій [11, 50–60]. Визнаючи вагомість цих причин, водночас наголошуємо на тому, що реалії потреби масштабної й різновекторної участі держави в суспільній життєдіяльності набагато ширші [7]. Ми твердо переконані, що існують мінімально потрібні та максимально допустимі межі втручання держави в економіку ринкового типу. Не переходити за ці граничні межі й не зашкодити — було і залишається першорядною суспільною вимогою до інститутів держави.

Слід дослухатися аргументів, суджень відомого американського соціолога та економіста Н. Флігстіна, який відстоює концепт нової ролі держави у формуванні конкурентних переваг національної економіки та забезпеченні стійкого розвитку. Значення держав для сучасних ринків, як зазначає цей вчений, переоцінити неможливо. Без стабільних, нерентоорієнтованих (non-rent-seeking) у більшій чи меншій мірі держав сучасні виробничі ринки просто не змогли б існувати. Усе поглинули б війни, грабежі та меркантильні прагнення, які б опустили підприємців на дно. Так, наприклад, патенти, які видають державою та контролюються судами, дозволяють підприємствам мати легальну монополію на пев-

ний продукт та отримувати від неї прибуток. Інші закони обмежують можливості підприємств щодо опортуністичної поведінки і отримання прибутку за чужий рахунок. У всіх розвинених суспільствах правила і закони існують не лише для захисту виробників, а й для захисту споживачів від неякісних товарів і послуг, а також працівників, які зайняті на шкідливих виробництвах [24, 24].

На думку одного з найавторитетніших дослідників проблематики ролі держави у світі, що глобалізується, Ю. Хабермаса, національна держава має, передусім, забезпечувати збереження культурної своєрідності і національної ідентичності народів та бути гарантом прав і свобод людини [25, 74–76].

Маємо констатувати, що в науковому, експертному середовищі можна зустріти непоодинокі твердження, що в епоху глобалізації слід взагалі відмовитися від національної держави як релікту старої Європи та запроваджувати інші форми політичного устрою. Цілком ймовірно, що в перспективі національні держави будуть замінені більш крупними об'єднаннями, які діятимуть на інших засадах і виявляться більш адекватними умовам глобалізації та постіндустріального розвитку. Але горизонти такої перспективи лише проглядаються.

Сучасна економічна теорія, як уже неодноразово зазначалось, має чимало вад, і однією з характерних з них є намагання деяких дослідників економічної проблематики подати окремі концепти, судження, проекти як такі, що вже працюють, тобто бажане видається за дійсне. Так сталося і з новим концептом забезпечення стійкого розвитку на основі взаємозв'язку та взаємодії інститутів, якими постають ринок, держава, організації (бізнес). Практика господарювання має лише опанувати мистецтво розподілу ролей між цими інститутами, оптимізувати наявні механізми їхньої взаємодії. Проте вже звучать переможні реляції, що згадана раніше тріада успішно функціонує, а організації (бізнес) демонструють небачену соціальну відповідальність.

Ми додержуємось іншої думки. Нас бентежить асиметрія, що склалася на полі соціального розвитку. Ідеться про те, що під впливом низки факторів внутрішнього і зовнішнього характеру, як об'єктивного, так і суб'єктивного походження, у більшості розвинених країн світу відбувся «відкат» від колишніх завоювань держав соціального типу. Очікування, що відбудеться адекватне заміщення втрачених позицій держави соціально відповідальною діяльністю з боку бізнесових організацій, не справдилося. Доводиться визнати, що соціальна відповідальність бізнесу і за обсягами, і за ефективністю не відповідає потребам і сподіванням соціуму. Ще раз наголосимо, що сьогодні існує об'єктивна потреба широкої участі бізнесових структур у розв'язанні нагальних завдань соціального розвитку. За обмежених перерозподільних можливостей держав¹ бізнес мав би перетворитися на основного постачальника соціальних послуг, у тому числі тих, що традиційно розглядалися як сфера державної участі. Окрім того, в новій моделі соціальної держави важливого значення набуває соціально відповідальна діяльність людини [10].

Щоб не допустити дальших соціальних втрат, кожне суспільство, враховуючи закономірності ринкового самонастроювання, має прагнути вирішувати три-

¹ Основними причинами заявленого є вповільнення темпів економічного розвитку, зміни вікової структури населення більшості розвинених країн у бік підвищення частки його старших вікових груп, а отже, навантаження на фонди соціальних виплат; завищення реальних можливостей держави у розв'язанні завдань соціального розвитку.

єдине завдання: 1) зберегти важелі прямого й опосередкованого впливу держави на забезпечення стійкої позитивної соціальної динаміки, адже класична соціальна держава має трансформуватись у неопатерналістську за умови збереження сильних соціальних функцій; 2) створювати умови для трансформації соціальної відповідальності у провідну складову корпоративного управління та опанування в цій сфері сучасної філософії, яка має бути така: корпоративна соціально відповідальна діяльність потрібна самій бізнес-організації не менше, ніж інститутам держави й суспільства; 3) розвивати систему соціальних взаємодій через залучення соціальної діяльності та соціально відповідальної поведінки людини як відображення її органічного зв'язку із суспільством.

Описані раніше чинники обумовили відхід від класичного устрою соціальної держави та формування неокласичного, неопатерналістського її типу. Неопатерналістська соціальна держава, на відміну від класичної (зразка 1960–1970-х рр.), реалізовує дещо оновлені, модернізовані функції: не утримання, а якнайкоріше повернення тимчасово незайнятих до сфери праці; не пряма підтримка (патронаж) громадян, які опинились у складній ситуації (виплата допомоги з безробіття, надання субсидій тощо), а фінансування витрат на здобуття другої чи третьої спеціальності, на підвищення кваліфікації та набуття більш актуальних компетенцій; стимулювання здорового способу життя і бажання бути зайнятим у сфері суспільно корисної діяльності (маємо на увазі працездатних громадян).

Не заперечуючи, більше того, передбачаючи необхідність селективної (адресної) соціальної допомоги, неопатерналістська соціальна держава робить акцент на спонуканні громадян до продуктивної праці, у т.ч. на використанні гнучких форм зайнятості, наданні можливості працездатним громадянам самореалізуватись у професійній діяльності. Тобто розширення можливостей має передбачати, що доросла людина повинна більше турбуватися про себе сама. Обов'язковий патронаж з боку держави поширюється на тих, хто вже або ще не може себе захистити з об'єктивних причин.

У неопатерналістській соціальній державі принцип солідарності, як один із засадничих принципів класичного устрою соціальної держави, і далі діє, але в модифікованому вигляді, у контексті реприватизації державних соціальних послуг. Принципово нова особливість сучасної (неопатерналістської) соціальної держави — перерозподіл ролей інститутів держави, економіки та суспільства у процесі реалізації соціальних функцій, а саме дрейф від публічно-владних структур до структур економіки і громадянського суспільства.

Тож усе наведене дає підстави стверджувати: нова модель соціальної держави постає як симбіоз неопатерналістської політичної платформи та ідеологічних засад держави соціальних інвестицій. Сучасний концепт соціальної держави проголошує нові пріоритети державно організованого суспільства та важливість:

- а) інтеграції соціальної й економічної політики;
- б) дрейфу від перерозподільної до стимулювальної держави;
- в) активізації інноваційного розвитку економіки на основі інтенсивного прирощення людського капіталу.

Варто зауважити, що в англomовній літературі термін «privatization of social welfare» (приватизація соціальної держави) застосовується саме в контексті зняття з держави певних соціальних функцій [38, 16]. На наш погляд, більш до-

речним є використання іншого поняття — реприватизація соціальної держави, оскільки йдеться про демонополізацію надання соціальних послуг, передавання окремих соціальних функцій від держави до інших інститутів за збереження за державою провідної ролі у виробленні соціальної політики. Реприватизація, про яку йдеться, означає, що солідарність на рівні держави модернізується, поступово утверджується інший формат солідарності, коли посилюється роль інститутів економіки та громадянського суспільства, зокрема бізнесу, професійних, релігійних, громадських структур.

Чи мають окреслені щойно зміни у функціях і діяльності соціальної держави парадигмальний характер? Чи йдеться про радикальну трансформацію її сутності? Чи можна ставити питання про крах соціальної держави? Насправді маємо говорити про модернізацію функцій класичної соціальної держави, про реприватизацію соціальних послуг на рівні державно організованого суспільства. Ось чому з'являється новий термін — «змішана економіка соціального забезпечення».

Не можемо заперечувати, що «ринковізація» соціальної сфери на межі двох століть справді відбувається, як і перенесення ринкових принципів на всі інші сфери суспільного буття. Правомірно стверджувати, що соціальні держави зрештою перших півтора десятиріч нового століття стали більш раціональними й економічними. Загальним трендом є намагання держави передати окремі дотеперішні соціальні функції іншим інститутам, розбудувати нову модель взаємодії у тріаді «державна – організація (бізнес) – громадянське суспільство». Очевидним є й те, що кожна держава соціальна по-своєму. Є певні загальні підходи до розбудови державної соціально-трудової політики, але реальністю є й значне розмаїття в підходах, інструментах її реалізації. Неоднаковими є й масштаби «скидання» з держави соціальних зобов'язань та послуг. Так, соціальні держави скандинавського типу менше за всі інші європейські країни піддалися тренду лібералізації, проте й у них відбулася певна реприватизація державних соціальних послуг.

Є, однак, вагомий підстави вважати, що нові неопатерналістські моделі соціальної держави є все-таки версіями дотеперішніх класичних моделей, а не абсолютно новими конструкціями реалізації державної соціальної політики. Зміни, що відбуваються в цій царині, стосуються інституціональних перетворень та розбудови нових форм взаємодії провідних соціальних інститутів. Класична патерналістська держава, змінюючи деякі функції й інструментарій впливу на соціальний розвиток, трансформується в неопатерналістську, контури становлення якої узгоджуються з моделлю держави соціальних інвестицій.

Висновки. Отже, у світовому вимірі на межі двох тисячоліть інтенсивно формується нова модель соціальної держави, яка об'єднує потенціал держави, змішаної економіки соціального забезпечення, публічно-владних структур на місцевому і регіональному рівнях та інститутів громадянського суспільства. У цій моделі дедалі більше прагматизму, раціональності, орієнтації на ринкові відносини в соціальній сфері. За умов, що склалися, держава як установа, публічно-владна структура знизилася своєю безпосередню участь у наданні соціальних послуг. Водночас роль держави як співдружності, асоціації, структури громадянського суспільства, інституту нової системи соціальної діяльності не знижується, більше того, сукупний вплив (безпосередній та опосередкований), на думку провідних іноземних учених, має тенденцію до посилення.

Нагадаємо, що «приватизація соціальної держави»², яка означає подолання примату держави в соціальній сфері, широке залучення до соціальної діяльності інститутів економіки та громадянського суспільства, утвердження змішаної економіки соціального забезпечення, не має нічого спільного з крахом соціальної держави. Ідеться лише про зміни в «навантаженні» щодо розв'язання соціальних проблем, про підвищення соціальної відповідальності інститутів економіки та громадянського суспільства. Справді, нинішні реалії такі, що з'являються нові інститути соціально відповідальної діяльності, наповнюється новим змістом інструментарій впливу на соціальний розвиток, відбувається диверсифікація соціальних функцій держави. Соціальна держава за таких умов не стає менш соціальною, а держава як публічно-владна структура не перестає бути провідним суб'єктом реалізації соціальної політики.

Зміни, про які йдеться, мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Об'єктивність цього процесу ми пов'язуємо зі змінами демоекономічного характеру, підвищенням ролі інститутів економіки і громадянського суспільства у забезпеченні стійкої соціальної динаміки, з ускладненням завдань соціального розвитку. Суб'єктивність феномену трансформації соціальної держави пов'язуємо зі змінами в політичній орієнтації владних структур під впливом економіцентризму та з посиленням ідеології методологічного індивідуалізму [6].

Характерною відмінністю неопатерналістської моделі соціальної держави від класичної, соціально-демократичної європейського зразка, є розширення суб'єктів соціальної діяльності, упор на консолідовані їх дії, перенесення акцентів з державного патерналізму на соціальну відповідальність бізнесу та індивідуальну відповідальність.

Сучасну державну соціальну політику залежно від безпосередньої та опосередкованої участі в її формуванні та реалізації можна символічно уявити у вигляді двоповерхової будівлі. Перший поверх — безпосередня державна участь у наданні соціальних послуг, тобто безпосередня фінансова, організаційна, інша соціально відповідальна діяльність владних структур. Другий поверх — це опосередкований вплив держави на розширення соціально відповідальної діяльності інститутами економіки та громадянського суспільства. Цілком згодні з тезою, що не існує жодної суспільно значущої дії без участі держави.

Держава не стає менш соціальною, якщо вона не прямими, а побічними інструментами забезпечує вирішення соціальних проблем на суспільно прийнятному рівні. Реальність така, що держава як публічно-владна структура дедалі більше згортає свою безпосередню участь у наданні соціальних послуг. Водночас держава як асоціація, співдружність, складова громадянського суспільства розширює інструментарій свого впливу на позитивну соціальну динаміку, сприяє розширенню суб'єктів соціально відповідальної діяльності та мотивує останніх до участі у вирішенні завдань соціального розвитку. Дійсно, функції держави, інструментарій її впливу на суспільне буття на сьогодні є далеко не тими, що були ще 15–20 років тому. Відповідаючи на виклики глобалізації, держави шукають нові форми реалізації своїх суверенних прав. В умовах надінтенсив-

² На наш погляд, більш слушним є використання поняття «реприватизація соціальних послуг», що передбачає посилену участь у соціальній діяльності, соціальному забезпеченні основних акторів громадянського суспільства — індивідів, домогосподарств, організацій, інститутів громадянського суспільства.

них інтеграційних процесів актуалізується проблематика перспектив та формату розвитку національної держави.

Постіндустріальна соціальна держава не має бути антиподом традиційної, індустріальної, яка інтенсивно формувалась у другій половині ХХ ст., утім вона матиме відмінності, нерідко суттєві, а тому пошук засадничих принципів, нових підходів до розбудови цієї моделі є завданням архіскладним і архівідповідальним.

На наш погляд, характерними рисами постіндустріальної соціальної держави мають стати:

- ✓ безперервний, позитивний характер навчання, перепідготовки та опанування компетенцій, яких потребує швидкозмінна, мобільна, гнучка глобальна економіка;

- ✓ безперервний, позитивний характер поліпшення, підтримання здоров'я, коли люди перебувають у ролі об'єкта охорони здоров'я протягом життя;

- ✓ поєднання усупільнення та індивідуалізації соціальних послуг, коли людина не самотужки, а за допомогою, за сприяння суспільних, у т. ч. державних, інститутів має можливість вибирати власну освітню траєкторію, як і траєкторію та механізми збереження і підтримки здоров'я, вибору з переліку можливих найбільш індивідуально прийнятних медичних послуг. Такою самою диверсифікованою має бути пенсійна система за збереження суспільно визнаних гарантій;

- ✓ підвищення ролі приватних соціальних платежів у розвитку людського капіталу, задоволенні соціальних потреб (понад рівні, що визначені державними соціальними стандартами);

- ✓ розвиток державно-приватного партнерства у соціальній сфері за провідної ролі держави у формуванні соціальної політики;

- ✓ глобалізація надання соціальних послуг та розвиток міжнародної конкуренції за клієнтів;

- ✓ поява нових соціальних технологій, які радикально змінюють зміст та характер надання соціальних послуг.

Отже, соціальна держава як інститут і як форма суспільної діяльності не зникає, вона активно трансформує методи, інструментарій реалізації соціальних функцій з огляду на виклики сьогодення. Цей процес має переважно об'єктивний характер і стосується абсолютної більшості країн світу. Наведені у статті аргументи і судження мають сприяти усвідомленню реального стану та справжніх причин перегляду деяких засадничих принципів і механізмів функціонування держав соціального типу.

Історія розвитку глобального соціуму переконує в тому, що формування нової постіндустріальної неопатерналістської моделі соціальної держави є актуальною проблемою для всіх розвинених країн (як найбільш успішних, так і тих, що розвиваються, але вже створили індустріальну перерозподільну систему). Така модель має ввібрати в себе елементи дотеперішнього формату соціальної держави, але далеко не повністю.

Нині у світі не існує моделі соціальної держави, яка б відповідала на всі без винятку нинішні виклики глобальної економіки. Від того, впорається та чи та держава з завданням розбудови нової моделі соціальної держави, значною мірою залежатиме її здатність забезпечувати функціонування ефективної моделі розвитку людського капіталу та здобути потужну конкурентну перевагу у глобальному світі.

Дальші наукові дослідження з проблематики соціальної держави мають бути спрямовані на пошук відповідей на низку таких питань: яким має бути оптимальне співвідношення між індивідуальною свободою і диригуванням соціальної держави? яку роль має відігравати громадянське суспільство за умов, коли відбувається перерозподіл соціальних функцій з-поміж суб'єктів соціально відповідальної діяльності? якими мають бути механізми функціонування соціальної держави за умов глобалізації? як позначиться вагома соціальна компонента на конкурентоспроможності країни на глобальному ринку? якою має бути траєкторія розвитку сучасної держави на тлі нового бачення соціального?

Відповіді на ці питання і будуть визначати історичну перспективу соціальної держави.

Література

1. Бек У. Космополитическое общество и его враги / У. Бек // Журнал социологии и социальной антропологии. — 2003. — Т. IV. — № 1. — С. 24–53.
2. Белл Д. Социальные рамки информационного общества / Д. Белл // Новая технологическая волна на Западе. — М. : Прогресс, 1986. — С. 330–342.
3. Геєць В. М. Яке майбутнє у соціальної держави? / В. М. Геєць // Економіка України. — 2013. — № 7. — С. 4–20.
4. Гидденс Э. Неспokoйный и могущественный континент: что ждет Европу в будущем? / Энтони Гидденс ; пер. с англ. А. Матвеевко, М. Бендет. — М. : Издат. дом «Дело» РАНХ и ГС, 2015. — 240 с.
5. Єлагін В. П. Сучасна парадигма розбудови соціальної держави в Україні : монографія / В. П. Єлагін ; [ред.: Т. В. Кузнякава] ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харків. регіон. ін-т держ. упр. — Харків : Магістр, 2011. — 242 с.
6. Колот А. М. Глобальні трансформації індивідуалізованого суспільства: наслідки та уроки / А. М. Колот // Міжнародна економічна політика. — 2014. — № 1(20). — С. 5–22.
7. Колот А. М. Еволюція ролі держави та інструментарію її впливу на розвиток соціально-трудової сфери / А. М. Колот // Соціально-трудові відносини: теорія та практика : зб. наук. праць / М-во освіти і науки, молоді та спорту, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». — Київ : КНЕУ, 2011. — № 1. — С. 5–13.
8. Колот А. М. Держава і бізнес: новітні тенденції взаємодії та забезпечення стійкого розвитку / А. М. Колот, О. М. Поплавська // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. — 2016. — № 2(12). — С. 8–30.
9. Колот А. М. Наука про працю і соціально-трудові відносини: становлення, почала теоретико-методологічного оновлення / А. М. Колот // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. — Спец. вип. Праця в XXI столітті: новітні тенденції, соціальний вимір, інноваційний розвиток. — Київ : КНЕУ, 2012. — Т. 2. — С. 15–34.
10. Колот А. М. Соціальна відповідальність людини як чинник стійкої соціальної динаміки: теоретичні засади / А. Колот // Україна: аспекти праці. — 2011. — № 3. — С. 3–9.
11. Крауч К. Как сделать капитализм приемлемым для общества / Колин Крауч ; [пер. с англ. Ю. Каптуревского] ; под науч. ред. А. Смирнова ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». — М. : Издат. дом ВШЭ, 2016. — 288 с.

12. Крауч К. Странная не-смерть неолиберализма / Колин Крауч ; [пер. с англ.]. — М. : Издат. дом «Дело» РАНХ и ГС, 2012. — 272 с.
13. Кресіна І. Моделі соціальної держави: модернізуючий вплив глобалізації / І. Кресіна, Н. Хома // Публічне право. — 2015. — № 1. — С. 185–196.
14. Куценко В. І. Соціальна держава (проблеми теорії, методології, практики) / В. І. Куценко, В. П. Удовиченко, Я. В. Остафійчук ; [ред.: В. І. Куценко] ; Рада по вивч. продукт. сил України НАН України. — Київ : Заповіт, 2003. — 228 с.
15. Марков К. А. Проблема визначення поняття соціальної держави в науці / К. А. Марков // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. — 2015. — Вип. 5. — С. 27–36.
16. Мюрдаль Г. Современные проблемы третьего мира / Г. Мюрдаль. — М. : Прогресс, 1972. — 768 с.
17. Овсієнко О. В. Розбудова соціальної держави в Україні: пошук оптимальної економічної моделі / О. В. Овсієнко // Вісн. Нац. ун-ту «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Серія : Економічна теорія та право. — 2013. — № 3. — С. 34–46.
18. Политика в эпоху жесткой экономии / [Мейбл Березин, Филипп Геншель, Колин Крауч и др. ; под ред. А. Шефара, В. Штрика ; пер. с англ. А. А. Алвертян, Н. Г. Глазникова, А. Г. Кузянина и др. ; под науч. ред. А. А. Порецковой, И. В. Соболевой] ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». — М. : Издат. дом ВШЭ, 2015. — 392 с.
19. Ролз Дж. Идеи блага и приоритет права / Джон Ролз // Современный либерализм / [Джон Ролз, Рональд Дворкин, Исая Берлин и др.] ; пер. с англ. Л. Б. Макеевой. — М. : Прогресс-Традиция : Дом интеллектуальной книги, 1998. — 98 с.
20. Севрюков Д. Г. Сучасні підходи до класифікації моделей соціальної держави / Д. Г. Севрюков // Форум права. — 2012. — № 4. — С. 799–803.
21. Сковронський Д. М. Політичні та економічні трансформації соціальної держави : монографія / Д. М. Сковронський ; Нац. ун-т «Львів. політехніка», Навч.-наук. ін-т права та психології. — Львів : Афіша, 2015. — 199 с.
22. Соціальна держава: український вибір : монографія / [В. А. Гошовська, Л. І. Ільчук, Н. П. Баранова та ін.] ; Центр перспектив. соц. досліджень, М-во праці та соц. політики, НАН України. — 2-ге вид. — Київ, 2007. — 335 с.
23. Україна як соціальна держава: гасло для політичної конкуренції чи шлях до солідаризації суспільства? : аналіт. доп. / О. М. Пищуліна, С. І. Лавриненко, Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка ; Нац. ін-т стратегіч. досліджень. — Київ, 2009. — 108 с.
24. Флигстин Н. Архитектура рынков: экономическая социология капиталистических обществ XXI века / Н. Флигстин; пер. с англ. А. А. Куракина; под. науч. ред. В. В. Радаева. — Нац. исслед. Ун-т «Высшая школа экономики». — М. : Изд. Дом Высшей школы экономики, 2013. — 390 с.
25. Хабермас Ю. Эссе к конституции Европы / Ю. Хабермас ; пер. с нем. Б. М. Скуратова — М. : Весь мир, 2013. — 144 с.
26. Хома Н. М. Моделі соціальної держави: світовий та український досвід : монографія / Н. М. Хома ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — Київ : Юрид. думка, 2012. — 591 с.
27. Штрассер Й. Будущее социального государства / Й. Штрассер // Социальное государство в Западной Европе. — М. : ИНИОН, 1999. — 199 с.
28. Эрхард Л. Полвека размышлений. Речи и статьи / Л. Эрхард ; пер. с нем. — М. : Наука, 1996.

29. *Sapir A. et al.* An Agenda for a Growing Europe / Andre Sapir et al. — Brussels : European Commission, 2003. — 236 p.
30. *Belletini, G.* (2000). Social Security Expenditure and Economic Growth: an Empirical Assessment / G. Belletini, C. B. Ceroni // *Research in Economics*. September. — Vol. 54(3). — pp. 249–275.
31. *Bonoli, G.* (1997). Classifying welfare states: a two-dimension approach / G. Bonoli // *Journal of social policy*. — No. 26(03). — pp. 351–372.
32. *Castells, M.* (2002). The information society and the welfare state. The Finnish model / M. Castells, P. Himanen. — Oxford : Oxford University Press.
33. *Esping-Andersen, G.* (1996). Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies / G. Esping-Andersen. — London, 276 p.
34. *Esping-Andersen, G.* (1990) The three worlds of welfare capitalism / G. Esping-Andersen. — Oxford : Polity, 257 p.
35. EU (2012). Committee on Employment and Social Affairs, Draft report on Social Investment Pact as a response to the crisis. — Brussels : European Parliament.
36. EU (2013). Communication from the Commission: Towards Social Investment for Growth and Cohesion — including implementing the European Social Fund 2014–2020.
37. *Giddens, A.* (1979). Central problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis / Anthony Giddens. — London : Macmillan.
38. *Gilbert, N.* (2002). Transformation of the Welfare State / N. Gilbert. — Oxford.
39. *Glennerster, H.* (1999) Which Welfare States Are Most Likely to Survive / H. Glennerster // *International Journal of Social Welfare*. — January. — Vol. 8. — № 1. — pp. 2–13.
40. *Hayek, F.A.* (1978). New Studies in Philosophy, Politics and Economics / F. A. Hayek. — Chicago : University of Chicago Press.
41. *Jenson, J.* (2012). Redesigning Citizenship Regimes after Neoliberalism: Moving towards Social Investment. Towards a Social Investment Welfare State? Ideas, Policies and Challenges. Bristol / J. Jenson // Policy Press. — pp. 61–87.
42. *Jenson, J.* (2010). Diffusing Ideas for After Neoliberalism: The Social Investment Perspective in Europe and Latin America / J. Jenson // *Global Social Politics*. — Vol. 10. — No. 1. — pp. 59–84.
43. *Marklund S.* (1992). The Decomposition of Social Policy in Sweden / S. Marklund // *Scandinavian Journal of Social Welfare*. — Vol. 1. — № 1. — pp. 2–11.
44. *Midgley, J.* (2001). Social Policy, Economic Growth and Developmental Welfare / J. Midgley, K. L. Tang // *International Journal of Social Welfare*. — No. 10(4). — pp. 244–252.
45. *Koslowski P.* (1990). Der soziale Staat der Postmoderne. Ethische Grundlagen der Sozialpolitik und Reform der Sozialversicherung / Peter Koslowski // Christoph Sachße und H. Tristram Engelhardt (Hrsg.): Sicherheit und Freiheit. Zur Ethik des Wohlfahrtsstaates, Suhrkamp. — Frankfurt, pp. 28–70.
46. *Pierson, P.* (1998). Irresistible Forces, Immovable Objects: Post-industrial Welfare States Confront Permanent Austerity / P. Pierson // *Journal of European Public Policy*. — No. 5(4). — pp. 539–560.
47. *Powell M.* (2002). Welfare State and Welfare Change / M. Powell, M. Hewitt. — Buckingham : Open University Press.
48. Social insurance and allied services. Report by Sir William Beveridge. London, HMSO, 1942. — 20 p.

49. *Stein, L. von.* (1876). *Gegenwart und Zukunft der Rechts- und Staatswissenschaften Deutschlands* / L. von Stein. — Stuttgart, 339 p.

50. *Titmuss, R.* (1961). *Commitment to Welfare* / R. Titmuss. — London : George Allen & Unwin.

References

1. Bek, U. (2003), “Cosmopolitan society and its enemies”, *Zhurnal sociologii i social'noj antropologii*, Vol. IV, no.1, pp. 24–53.

2. Bell, D. (1986), “Social frames of information society”, *Novaja tehnokraticeskaja volna na Zapade*, pp. 330–342.

3. Heyets', V. M. (2013), “What is the future of social welfare state?”, *Ekonomika Ukrayiny*, no. 7, pp. 4–20.

4. Giddens, Je. (2015), *Nespokojnyj i mogushhestvennyj kontinent: chto zhdet Evropu v budushhem?* [Turbulent and powerful continent: what awaits Europe in the future?], Translated by Matveenko, A. & Bendet, M., Izdat. dom «Delo» RANH i GS, Moscow, Russia.

5. Yelahin, V. P. (2011), *Suchasna paradyhma rozbudovy sotsial'noyi derzhavy v Ukrayini* [Modern paradigm of development of social welfare state in Ukraine], *Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrayiny, Kharkiv. rehion. in-t derzh. upr.*, Kharkiv, Ukraine.

6. Kolot, A. M. (2014), “Global transformations of individualized society: consequences and lessons”, *Mizhnarodna ekonomichna polityka*, no. 1(20), pp. 5–22.

7. Kolot, A. M. (2011), “The evolution of the role of the state and instruments of its impact on development of social and labor sphere”, *Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriya ta praktyka*, no. 1, pp. 5–13.

8. Kolot, A. M. & Poplavs'ka, O. M. (2016), “State and business: the latest trends of cooperation and provision of sustainable development”, *Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriya ta praktyka*, no. 2(12), pp. 8–30.

9. Kolot, A. M. (2012), “Science on labor and social and labor relations: formation, origins of theoretical and methodological renewal”, *Formuvannya rynkovoyi ekonomiky*, Vol. 2, pp. 15–34.

10. Kolot, A. M. (2011), “Social responsibility of man as a factor of sustainable social dynamics: theoretical principles”, *Ukrayina: aspekty pratsi*, no. 3, pp. 3–9.

11. Krauch, K. (2016), *Kak sdelat' kapitalizm priemlyemym dlja obshchestva* [How to make capitalism acceptable to society], Translated by Kapturevskogo, Ju., *Nac. issled. un-t «Vysshaja shkola jekonomiki»*, Izdat. dom VShJe, Moscow, Russia.

12. Krauch, K. (2012), *Strannaja ne-smert' neoliberalizma* [Strange non-death of neoliberalism], Translated by, Izdat. dom «Delo» RANH i GS, Moscow, Russia.

13. Кресіна І. Хома Н. (2015), “Models of the social welfare state: modernizing impact of globalization”, *Publichne pravo*, no. 1, pp. 185–196.

14. Kutsenko, V. I. & Udovychenko, V. P. & Ostafiychuk, Ya. V. (2003), *Sotsial'na derzhava (problemy teorii, metodolohiyi, praktyky)* [Social welfare state (problems of theory, methodology, practice)]; *Rada po vyvch. produkt. syl Ukrayiny NAN Ukrayiny, Zapovit*, Kyiv, Ukraine.

15. Markov, K. A. (2015), “The problem of the definition of social welfare state in science” *Aktual'ni problemy vitchyznyanoyi yurysprudentsiyi*, no. 5, pp. 27–36.

16. Mjurdal', G. (1972), *Sovremennye problemy tret'ego mira* [Modern problems of the Third World], Progress, Moscow, Russia.
17. Ovsyenko, O. V. (2013), "Building a social welfare state in Ukraine: the search for optimal economic model", *Visn. Nats. un-tu «Yurydychna akademiya Ukrayiny im. Yaroslava Mudroho»*. Seriya : Ekonomichna teoriya ta pravo, no. 3, pp. 34–46.
18. Berezin, Mejbl & Genshel', Filipp & Krauch, Kolin i dr. (2015), *Politika v jepohu zhestkoj jekonomii* [Politics in an era of austerity], Translated by Alvertjan, A. A. & Glaznikova, N. G. & Kuzjanina, A. G., *Nac. issled. un-t «Vysshaja shkola jekonomiki»*, Izdat. dom VShJe, Moscow, Russia.
19. Rolz, Dzh. (1998), *Idei blaga i prioritet prava* [Ideas of weal and priority of justice], Translated by Makeevoj, L. B., *Progress-Tradicija : Dom intelektual'noj knigi*, Moscow, Russia.
20. Sevryukov, D. H. (2012), "Modern approaches to classification of models of social welfare state", *Forum prava*, no. 4, pp. 799–803.
21. Skovrons'kyj, D. M. (2015), *Politychni ta ekonomichni transformatsiyi sotsial'noyi derzhavy* [Political and economic transformations of social welfare state]; *Nats. un-t «L'viv. politekhnik»*, *Navch.-nauk. in-t prava ta psykholohiyi, Afisha*, Lviv, Ukraine.
22. Hoshovs'ka, V. A. & Il'chuk, L. I. & Baranova, N. P. (2007), *Sotsial'na derzhava: ukrajins'kyj vybir* [Social welfare state: Ukrainian choice], *Tsentr perspektyv. sots. doslidzhen'*, *M-vo pratsi ta sots. polityky, NAN Ukrayiny, Kyiv*, Ukraine.
23. Pyshchulina, O. M. & Lavrynenko, S. I. & Zhalilo, Ya. A. & Pokryshka, D. S. (2009), *Ukrayina yak sotsial'na derzhava: haslo dlya politychnoyi konkurentsyyi chy shlyakh do solidaryzatsyyi suspil'stva?* [Ukraine as a social state: the slogan for political competition or the path to the solidarity of society?], *Nats. in-t stratehich. doslidzhen'*, Kyiv, Ukraine.
24. Fligstin, N. (2013), *Arhitektura ryнков: jekonomicheskaja sociologija kapitalisticheskikh obshhestv XXI veka* [Architecture of markets: economic sociology of capitalist societies of the XXI century], Translated by Kurakina, A. A., *Nac. issled. Un-t «Vysshaja shkola jekonomiki»*, *Izd. Dom Vyshej shkoly jekonomiki*, Moscow, Russia.
25. Habermas, Ju. (2013), *Jesse k konstitucii Evropy* [Essay for European Constitution], Translated by Skuratova, B. M., *Ves' mir*, Moscow, Russia.
26. Khoma, N. M. (2012), *Modeli sotsial'noyi derzhavy: svitovyy ta ukrajins'kyj dosvid* [Models of social welfare state: international and Ukrainian experience], *NAN Ukrayiny, In-t derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho* Yuryd. dumka, Kyiv, Ukraine.
27. Shtrasser, J. (1999), *Budushhee social'nogo gosudarstva* [The future of social welfare state], *Social'noe gosudarstvo v Zapadnoj Evrope, INION*, Moscow, Russia.
28. Jerhard, L. (1996), *Polveka razmyshlenij. Rechi i stat'i* [A half-century thoughts. Speeches and Articles], *Nauka*, Moscow, Russia.
29. Sapir A. et al. *An Agenda for a Growing Europe* / Andre Sapir et al. — Brussels : European Commission, 2003. — 236 p.
30. Belletini, G. (2000). *Social Security Expenditure and Economic Growth: an Empirical Assessment* / G. Belletini, C. B Ceroni // *Research in Economics*. September. — Vol. 54(3). — pp. 249–275.
31. Bonoli, G. (1997). *Classifying welfare states: a two-dimension approach* / G. Bonoli // *Journal of social policy*. — No. 26(03). — pp. 351–372.
32. Castells, M. (2002). *The information society and the welfare state. The Finnish model* / M. Castells, P. Himanen. — Oxford : Oxford University Press.

33. Esping-Andersen, G. (1996). *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies* / G. Esping-Andersen. — London, 276 p.
34. Esping-Andersen, G. (1990) *The three worlds of welfare capitalism* / G. Esping-Andersen. — Oxford : Polity, 257 p.
35. EU (2012). *Committee on Employment and Social Affairs, Draft report on Social Investment Pact as a response to the crisis.* — Brussels : European Parliament.
36. EU (2013). *Communication from the Commission: Towards Social Investment for Growth and Cohesion — including implementing the European Social Fund 2014–2020.*
37. Giddens, A. (1979). *Central problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis* / Anthony Giddens. — London : Macmillan.
38. Gilbert, N. (2002). *Transformation of the Welfare State* / N. Gilbert. — Oxford.
39. Glennerster, H. (1999). *Which Welfare States Are Most Likely to Survive* / H. Glennerster // *International Journal of Social Welfare.* — January. — Vol. 8. — № 1. — pp. 2–13.
40. Hayek, F.A. (1978). *New Studies in Philosophy, Politics and Economics* / F. A. Hayek. — Chicago : University of Chicago Press.
41. Jenson, J. (2012). *Redesigning Citizenship Regimes after Neoliberalism: Moving towards Social Investment. Towards a Social Investment Welfare State? Ideas, Policies and Challenges.* Bristol / J. Jenson // Policy Press. — pp. 61–87.
42. Jenson, J. (2010). *Diffusing Ideas for After Neoliberalism: The Social Investment Perspective in Europe and Latin America* / J. Jenson // *Global Social Politics.* — Vol. 10. — No. 1. — pp. 59–84.
43. Marklund S. (1992). *The Decomposition of Social Policy in Sweden* / S. Marklund // *Scandinavian Journal of Social Welfare.* — Vol. 1. — № 1. — pp. 2–11.
44. Midgley, J. (2001). *Social Policy, Economic Growth and Developmental Welfare* / J. Midgley, K. L. Tang // *International Journal of Social Welfare.* — No. 10(4). — pp. 244–252.
45. Koslowski, P. (1990). *Der soziale Staat der Postmoderne. Ethische Grundlagen der Sozialpolitik und Reform der Sozialversicherung* / Peter Koslowski // Christoph Sachße und H. Tristram Engelhardt (Hrsg.): *Sicherheit und Freiheit. Zur Ethik des Wohlfahrtsstaates*, Suhrkamp. — Frankfurt, pp. 28–70.
46. Pierson, P. (1998). *Irresistible Forces, Immovable Objects: Post-industrial Welfare States Confront Permanent Austerity* / P. Pierson // *Journal of European Public Policy.* — No. 5(4). — pp. 539–560.
47. Powell, M. (2002). *Welfare State and Welfare Change* / M. Powell, M. Hewitt. — Buckingham : Open University Press.
48. *Social insurance and allied services. Report by Sir William Beveridge.* London, HMSO, 1942. — 20 p.
49. Stein, L. von. (1876). *Gegenwart und Zukunft der Rechts- und Staatswissenschaften Deutschlands* / L. von Stein. — Stuttgart, 339 p.
50. Titmuss, R. (1961). *Commitment to Welfare* / R. Titmuss. — London : George Allen & Unwin.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2017 р.